

กฎหมายต้นแบบว่าด้วยการควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบิยิสต์ Model Law on Controlling professional Lobbyists

ธีรวัฒน์ วีระวัฒน์^{1,*}, ศิวพร เสาวคนธ์² และ ภูมิ โชคเหมา³

Teerawat Veerawat^{1,*}, Siwaporn Saowakon² and Poom Chokmoh³

^{1,2,3}หลักสูตรนิติศาสตรดุษฎีบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีปทุม

^{1,2,3}Doctor of laws Program, Sripatum University

*Corresponding author's email: iceteerawat2538@gmail.com

วันที่รับบทความ (Received)

19 พ.ย. 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised)

28 พ.ย. 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted)

12 ธ.ค. 2567

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ศึกษาและวิจัยเรื่องกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบิยิสต์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษา (1) ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบิยิสต์ (2) แนวคิด ทฤษฎี และหลักการเกี่ยวกับการควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบิยิสต์ (3) มาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบิยิสต์ของระหว่างประเทศ ต่างประเทศ และประเทศไทย (4) วิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคทางกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบิยิสต์ (5) จัดทำกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบิยิสต์ ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การวิจัยเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมกลุ่ม ผลการวิจัยพบว่า วิชาชีพล็อบบิยิสต์มีกฎหมายของประเทศที่พัฒนาแล้วหลายประเทศ การควบคุมวิชาชีพนี้ในประเทศไทยมีมานานแล้ว และมีกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้กำหนดเกี่ยวกับสัญญาหน้าหน้าไว้ ซึ่งบัญญัติไว้ในลักษณะ 16 มาตรา 845 ถึงมาตรา 849 โดยได้กำหนดเกี่ยวกับสัญญาและบทบาทหน้าที่ของหน้าหน้าไว้ อย่างไรก็ตาม ไม่มีกฎหมายฉบับใดกำหนดเรื่องการควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบิยิสต์ไว้เป็นการเฉพาะ รวมถึงไม่มีมาตรการใดครอบคลุมถึงการขึ้นทะเบียนและขอใบอนุญาตเพื่อเป็นล็อบบิยิสต์ รวมถึงการกำหนดบทบาทหน้าที่ การควบคุมล็อบบิยิสต์จริยธรรม คณะกรรมการ และบทกำหนดโทษ ส่งผลให้การประกอบวิชาชีพล็อบบิยิสต์เป็นไปอย่างเสรีและปราศจากการควบคุม ซึ่งนำไปสู่ปัญหาเรื่องยึดผลประโยชน์มากเกินไป ฉ้อโกง หรือบีบบังคับให้อีกฝ่ายหนึ่งปฏิบัติตามเงื่อนไข ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายทั้งแก่ล็อบบิยิสต์ คู่สัญญา บุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง และสูญเสียผลประโยชน์ที่เกิดแก่สังคม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้กฎหมายต้นแบบว่าด้วยการควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบิยิสต์ โดยมีโครงสร้างกฎหมายประกอบด้วย (1) คำนิยาม

(2) หมวด 1 คณะกรรมการ (3) หมวด 2 ใบอนุญาต (4) หมวด 3 บทบาทหน้าที่ (5) หมวด 4 การควบคุม (6) หมวด 5 จริยธรรม (7) หมวด 6 บทกำหนดโทษ

คำสำคัญ: กฎหมายต้นแบบ, การควบคุม, การประกอบวิชาชีพล็อบบิยิสต์

ABSTRACT

This research on the model law on controlling professional lobbyists aims to (1) investigate background and significance of the problems on professional lobbyist regulation and control, (2) explore concepts, theories, and principles related to professional lobbyist regulation and control, (3) examine legal measures related to professional lobbyist regulation and control of international, foreign, and Thailand laws, (4) analyze problems related to professional lobbyist regulation and control, and (5) conduct the model law on professional lobbyist regulation and control. This research applied a qualitative research methodology consisting of documentary research, in-depth interview, and focus group discussion. The findings revealed that professional lobbyists have existed in laws of several developed countries. In Thailand, this profession has been under control for a long time and there are related laws, i.e., the Civil and Commercial Code specifying the brokerage contract in Title 16 Sections 845 - 849 by prescribing the contract and roles of brokers. However, it does not stipulate any provisions specifically on professional lobbyist regulation and control. Moreover, it lacked the measures covering registration and license permit for lobbyists, as well as determining roles and duties, controlling lobbyists, morality and ethics, committees, and penalties. This resulted in professional lobbyists doing their occupation liberally without any regulations to control them, leading to the problems of paying excessive attention to their interests, corruption, or forcing one party to abide by their terms and conditions. This would cause damage to lobbyists, partners of the contract, and other related people, and lead to negative impact of benefits of the society. Therefore, the researcher would draft the model law on professional lobbyist regulation and control with the legal structure as follows: (1) definition, (2) Chapter 1: Committee,

(3) Chapter 2: License, (4) Chapter 3: Roles and Duties, (5) Chapter 4: Control, (6) Chapter 5: Morality and Ethics, and (7) Chapter 6: Penalties.

Keywords: Model Law, Controlling, Professional Lobbyists

บทนำ

ล็อบบี้ยิสต์ถือเป็นบุคคลหนึ่งที่มีบทบาทหน้าที่ในการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและเอกชน เนื่องด้วยการทำหน้าที่ของล็อบบี้ยิสต์เป็นเสมือนตัวแทนหรือนายหน้าที่คอยดูแลปกป้องผลประโยชน์ให้แก่ลูกค้า ขณะเดียวกันก็มีหน้าที่ในการเจรจาเพื่อแบ่งปันผลประโยชน์ในวงการเมืองและธุรกิจให้ลงตัว จึงถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ส่งผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลว รวมถึงการสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิต และทำประโยชน์ให้แก่สังคม หากใช้ให้ถูกทางและเหมาะสม (Groll & Ellis, 2016) เมื่อล็อบบี้ยิสต์ถือเป็นนักประสานผลประโยชน์ จึงต้องมีพื้นฐานความรู้ว่าจำเป็นต้องใช้อะไร ข้อห้าม ข้อควรระวัง ค่าใช้จ่ายพื้นฐานที่จำเป็น เอกสารที่ต้องใช้ในการดำเนินการ (จิตารีย์ ประดิษฐ์พลการ, 2557)

การมีล็อบบี้ยิสต์เป็นตัวกลางระหว่างภาครัฐกับภาครัฐ ภาครัฐกับเอกชน หรือเอกชนกับเอกชน เพื่อให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพ สามารถรับรู้และเข้าใจความคิดเห็นและความต้องการของแต่ละฝ่ายได้มีประสิทธิภาพขึ้น ซึ่งอาจเป็นการเจรจาทั้งภายในประเทศและระดับระหว่างประเทศนั้น เช่นนี้ ล็อบบี้ยิสต์จึงจำเป็นต้องมีความรู้พื้นฐานด้านกฎหมาย ทั้งในส่วนของกลุ่มกฎหมายเอกชน กลุ่มกฎหมายอาญา และกลุ่มกฎหมายมหาชน (จิตารีย์ ประดิษฐ์พลการ, 2557) สำหรับประโยชน์ของการมีล็อบบี้ยิสต์ ส่งผลให้รัฐบาลทำงานได้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การพัฒนานโยบายสาธารณะ ซึ่งล็อบบี้ยิสต์สามารถนำเสนอข้อมูลที่เป็นประโยชน์และความเห็นจากภาคส่วนต่าง ๆ ให้กับรัฐบาล ทำให้การตัดสินใจและการพัฒนานโยบายมีความรอบคอบและครอบคลุมมากขึ้น หรือการแก้ไขปัญหาสังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งล็อบบี้ยิสต์สามารถให้ความเห็นปัญหาและเสนอแนวทางแก้ไขที่มีประสิทธิภาพ หรือการสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมและธุรกิจ ซึ่งล็อบบี้ยิสต์สามารถชี้แนะรัฐบาลเกี่ยวกับแนวโน้มและความต้องการของตลาด เพื่อให้รัฐบาลสามารถสนับสนุนการเติบโตของอุตสาหกรรมและธุรกิจได้อย่างเหมาะสม หรือการสร้างร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน ซึ่งล็อบบี้ยิสต์สามารถเชื่อมระหว่างรัฐบาลและภาคเอกชน สร้างความร่วมมือที่เป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่ายในการพัฒนานโยบายและโครงการต่าง ๆ เป็นต้น ดังนั้น สะท้อนให้เห็นว่าทั้งภาครัฐและภาคเอกชนจำเป็นต้องมีล็อบบี้ยิสต์ทำหน้าที่เป็นตัวแทนหรือนายหน้า เพื่อประสานให้ทำงานหรือโครงการต่าง ๆ ประสบความสำเร็จ ซึ่งล็อบบี้ยิสต์จึงต้องเป็นผู้ที่รู้กฎหมาย ระเบียบ หรือ ข้อบังคับ ทั้งในส่วนของกฎหมายมหาชน กฎหมายอาญา และกฎหมายธุรกิจ (ปัญญวัฒน์ วังอนุสรณ์ และคณะ, 2565) นอกจากนั้นควรมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับคนในวงการนั้น ๆ (Connections)

ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่จำเป็นสำหรับการประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ เนื่องจากการติดต่อสื่อสาร และการสร้างปฏิสัมพันธ์เป็นรากฐานสำคัญของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรในที่ทำงาน ซึ่งนำไปสู่การก่อตัวของสังคมในที่ทำงานที่มีความกลมเกลียวและความร่วมมือ อีกทั้งยังช่วยส่งเสริมสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบุคลากรที่ทำงานร่วมกัน (เอื้อมเดือน แก้วสว่าง เพ็ญศรี และคณะ, 2564)

การประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ในประเทศไทยนั้น มีความแตกต่างจากต่างประเทศพอสมควร เนื่องจากล็อบบี้ยิสต์ในประเทศไทยมีการทำงานที่ไม่ค่อยเป็นทางการ ส่วนหนึ่งมาจากล็อบบี้ยิสต์ไม่ต้องขึ้นทะเบียนเพื่อแสดงตัวหรืออยู่ในรูปแบบของบริษัทที่ระบุได้ชัดเจน แต่มีลักษณะการทำงานที่ต้องอาศัยความสัมพันธ์ และการจัดแจงผลประโยชน์ของคู่กรณีทั้งสองฝ่ายเป็นหลัก ดังนั้น ผู้ประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์จึงเป็นกลุ่มวิชาชีพที่ดูลึกลับ เข้าถึงยาก และดูเหมือนว่ามีเบื้องหลังเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์มหาศาล ซึ่งในความเป็นจริงนั้นก็ไม่จำเป็นต้องเป็นเช่นนั้นเสมอไป เพราะการประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์นั้นสามารถตรวจสอบได้และมีความโปร่งใส (ฐิตารีย์ ประดิษฐ์ผลการ, 2557)

ในปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายเฉพาะที่ควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ แต่มีประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ได้กำหนดเกี่ยวกับสัญญานายหน้าไว้ ซึ่งบัญญัติไว้ในลักษณะ 16 นายหน้า มาตรา 845 บัญญัติว่า “บุคคลผู้ใดตกลงจะให้ค่าบำเหน็จแก่นายหน้าเพื่อที่ซื้อของให้ได้ เข้าทำสัญญาก็ดี จัดการให้ได้ทำสัญญากันก็ดี ท่านว่าบุคคลผู้นั้นจะต้องรับผิดชอบใช้ค่าบำเหน็จก็ต่อเมื่อสัญญานั้นได้ทำกันสำเร็จเนื่องแต่ผลแห่งการที่นายหน้าได้ซื้อหรือจัดการนั้น ถ้าสัญญาที่ได้ทำกันไว้ นั้นมีเงื่อนไขเป็นเงื่อนไขบังคับก่อนไซ้ ท่านว่าจะเรียกร้องค่าบำเหน็จค่านายหน้ายังหาได้ไม่ จนกว่าเงื่อนไขนั้นสำเร็จแล้ว นายหน้ามีสิทธิจะได้รับค่าใช้จ่ายที่ได้เสียไปก็ต่อเมื่อได้ตกลงกันไว้เช่นนั้น ความข้อนี้ท่านให้ใช้บังคับแม้ถึงว่าสัญญาจะมีได้ทำกันสำเร็จ” และมาตรา 846 บัญญัติว่า “ถ้ากิจการอันได้มอบหมายแก่นายหน้านั้นโดยพฤติการณ์เป็นที่คาดหมายได้ว่าย่อมทำให้แต่เพื่อจะเอาค่าบำเหน็จไซ้ ท่านให้ถือว่าได้ตกลงกันโดยปริยายว่ามีค่าบำเหน็จนายหน้า ค่าบำเหน็จนั้นถ้ามิได้กำหนดจำนวนกันไว้ ท่านให้ถือว่าได้ตกลงกันเป็นจำนวนตามธรรมเนียม” จากบทบัญญัติดังกล่าว จะเห็นได้ว่า นายหน้า คือบุคคลซึ่งทำสัญญากับบุคคลอีกคนหนึ่ง เรียกว่า “ตัวการ” ตกลงทำหน้าที่เป็นคนกลางหรือสื่อซื้อหรือให้ตัวการได้เข้าทำสัญญากับบุคคลภายนอก (ไพฑูริย์ เอกจริยกร, 2563) ซึ่งสัญญานายหน้านั้นตามปกติต้องถือว่ามิมีบำเหน็จ แม้ไม่มีข้อตกลงกันไว้ ก็ต้องให้ตามธรรมเนียม คือ ร้อยละ 5 ทั้งนี้ สิทธิการเรียกค่าบำเหน็จเกิดขึ้นเมื่อตัวการกับบุคคลภายนอกได้ตกลงกันทำสัญญากันเสร็จ แม้ต่อมาจะมีการบอกเลิกสัญญาภายหลัง ก็ต้องจ่ายค่าบำเหน็จให้ เนื่องจากค่าบำเหน็จถือว่าเป็นค่าซื้อหรือจัดการให้ได้เข้าทำสัญญากัน หากสำเร็จแล้วนายหน้าย่อมมีสิทธิได้รับค่าบำเหน็จทันที แม้ต่อมาภายหลังจะมีการเปลี่ยนแปลง แก้ไข หรือยกเลิกสัญญานั้นไปก็ตาม (ศันนักรัตน์ โสติธิพันธุ์, 2562) อย่างไรก็ตาม ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ก็ไม่ได้กำหนดไว้เป็นการเฉพาะเกี่ยวกับ

การควบคุมการประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ รวมถึงไม่มีมาตรการใดกำหนดเกี่ยวกับการขึ้นทะเบียนเป็นลือบปียิสต์

ปัญหาเกี่ยวกับการกำหนดคุณสมบัติของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ ซึ่งในประเด็นนี้ เห็นได้ว่าแม้ว่าประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ลักษณะ 16 นายหน้า มาตรา 845 ได้กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการเป็นนายหน้าไว้ อย่างไรก็ตาม หากกล่าวถึงประเด็นเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ พบว่าภายใต้กฎหมายฉบับดังกล่าวไม่มีหลักเกณฑ์ใดที่กล่าวถึงผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ รวมถึงไม่มีสมาคม หน่วยงานรัฐหรือเอกชนใดควบคุมเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ ทำให้บุคคลใดที่สนใจ มีความรู้ด้านกฎหมาย เศรษฐกิจและสังคม และที่สำคัญมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับคนในวงการนั้น ๆ เพราะการติดต่อสัมพันธ์เป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ของบุคลากรในที่ทำงาน เกิดสังคมนการทำงานขึ้น เกิดสัมพันธภาพที่ดีกับบุคลากรที่ตนปฏิบัติงาน บุคคลนั้นก็มิสิทธิประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ได้ โดยไม่ต้องมีการประเมินคุณสมบัติเหมือนดังกรณีของวิชาชีพอื่น เช่น ทนายความ นักบัญชี เป็นต้น และไม่ต้องได้รับใบอนุญาตในการประกอบวิชาชีพแต่อย่างใด

ปัญหาเกี่ยวกับหน้าที่ของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ ซึ่งในประเด็นนี้เห็นได้ว่า แม้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ลักษณะ 16 นายหน้า มาตรา 845 ได้กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการจัดการให้เป็นไปตามสัญญาไว้ อย่างไรก็ตาม จากหลักเกณฑ์ดังกล่าวกฎหมายไม่ได้กำหนดเกี่ยวกับหน้าที่ของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ไว้ ทำให้ในปัจจุบันการทำหน้าที่ส่วนใหญ่จะยึดถือแนวปฏิบัติดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติมา โดยไม่มีกลไกทางกฎหมายใดควบคุมการทำหน้าที่ของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์

ปัญหาเกี่ยวกับการตรวจสอบผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ ซึ่งในประเด็นนี้เห็นได้ว่าไม่มีกฎหมายหรือกฎเกณฑ์กำหนดเกี่ยวกับการตรวจสอบประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ไว้ ทำให้ในปัจจุบันยังไม่มีหลักเกณฑ์ใดควบคุมและการตรวจสอบประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ ดังนั้นการประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์จึงสามารถทำได้อย่างอิสระ และปราศจากการตรวจสอบโดยหน่วยงาน รวมถึงกลไกใด ๆ ในทางกฎหมาย

จากสภาพปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น การประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์เป็นวิชาชีพหนึ่งที่ทำหน้าที่เป็นเสมือนตัวแทนหรือนายหน้าที่คอยดูแลปกป้องผลประโยชน์ให้แก่ลูกค้า ขณะเดียวกันก็มีหน้าที่ในการวิ่งเต้นเจรจาเพื่อแบ่งปันผลประโยชน์ในวงการเมืองและธุรกิจให้ลงตัว จึงถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ส่งผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลว รวมถึงการสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิต และทำประโยชน์ให้แก่สังคม หากใช้ให้ถูกทางและเหมาะสม อย่างไรก็ตาม เนื่องด้วยในปัจจุบันประเทศไทยไม่ได้มีกฎหมายเฉพาะควบคุมการประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ ส่งผลให้เกิดการประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์เป็นไปอย่างเสรีและปราศจากการควบคุม และไม่มีมาตรการใดกำหนดเกี่ยวกับการขึ้นทะเบียนเป็นลือบปียิสต์ ซึ่งหากผู้ประกอบวิชาชีพดังกล่าวยึดผลประโยชน์มากเกินไป

อาจส่งผลให้เกิดการเจรจาที่รุนแรง หยั่งทะนง วางอำนาจหรือบีบบังคับอีกฝ่ายให้ยอมทำตามมากเกินไป ก่อให้เกิดความเสียหายทั้งแก่การประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ คู่สัญญา และบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสูญเสียประโยชน์ที่เกิดแก่สังคม การวิจัยจึงมีแนวคิดในควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ เพื่อให้เป็นมาตรฐานและมีประสิทธิภาพ ซึ่งการวิจัยนี้ได้กำหนดประเด็นในการศึกษาเป็นการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ เริ่มตั้งแต่คุณสมบัติของลอบปียิสต์ อำนาจและหน้าที่ ความรับผิดชอบ การจดทะเบียนในรูปแบบนิติบุคคล คณะกรรมการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ อำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการ และบทกำหนดโทษ

ดังนั้น จากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้น เพื่อการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ให้เป็นมาตรฐานและมีประสิทธิภาพ รวมถึงส่งเสริมให้ประชาชนชาวไทยมีสิทธิและเสรีภาพในการประกอบวิชาชีพตามกฎหมายที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 การวิจัยจึงมุ่งศึกษาและวิจัย เรื่อง “กฎหมายต้นแบบว่าด้วยการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์”

วัตถุประสงค์การวิจัย

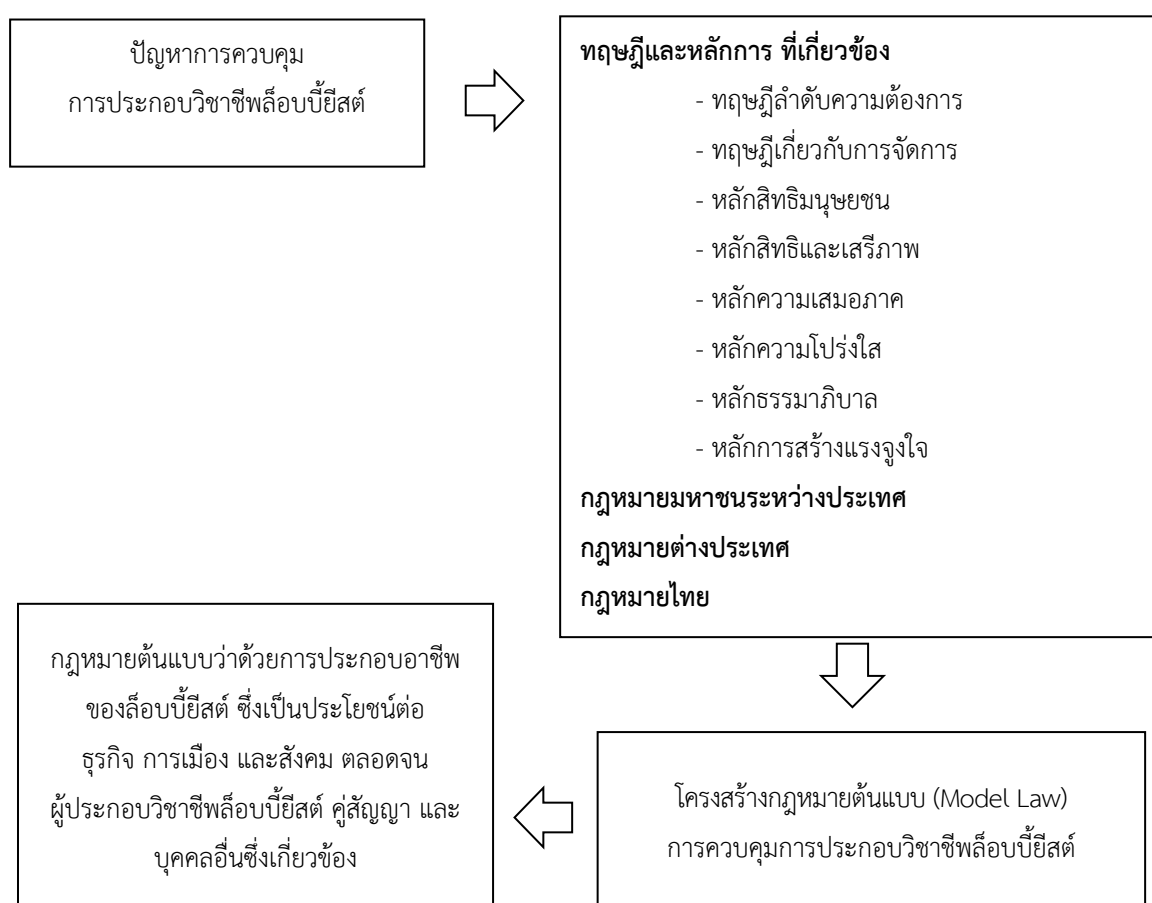
1. เพื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์
2. เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และหลักการเกี่ยวกับการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์
3. เพื่อศึกษามาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ของระหว่างประเทศ ต่างประเทศ และประเทศไทย
4. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคทางกฎหมายเกี่ยวกับการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์
5. เพื่อศึกษาการจัดทำกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์

สมมติฐานการวิจัย

ปัญหาการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์เป็นปัญหาส่งผลต่อธุรกิจ การเมือง และสังคม เนื่องจากหากผู้ประกอบการวิชาชีพดังกล่าวยึดผลประโยชน์มากเกินไป อาจส่งผลให้เกิดการเจรจาที่รุนแรง หยั่งทะนง วางอำนาจหรือบีบบังคับอีกฝ่ายให้ยอมทำตามมากเกินไป ก่อให้เกิดความเสียหายทั้งแก่การประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ คู่สัญญา และบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสูญเสียประโยชน์ที่เกิดแก่สังคม การจัดให้มีหลักเกณฑ์ในการควบคุมมาตรฐานการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ ย่อมทำให้การประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นแนวทางในการพัฒนาระบบการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์

กรอบแนวคิดการวิจัย

ปัญหาการประกอบวิชาชีพลือบปียีสต์เป็นปัญหาส่งผลต่อธุรกิจ การเมือง และสังคม เนื่องจากหากผู้ประกอบการวิชาชีพดังกล่าวยึดผลประโยชน์มากเกินไป อาจส่งผลให้เกิดการเจรจาที่รุนแรง หยิ่งหย่อน วางอำนาจหรือบีบบังคับอีกฝ่ายให้ยอมทำตามมากเกินไป ก่อให้เกิดความเสียหายทั้งแก่การประกอบวิชาชีพลือบปียีสต์ คู่สัญญา และบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนสูญเสียประโยชน์ที่เกิดแก่สังคม การวิจัยจึงจะจัดให้มีการควบคุมการประกอบวิชาชีพลือบปียีสต์ให้มีมาตรฐาน โดยมีรูปแบบและแนวทางจากต่างประเทศ เพื่อนำคำตอบที่ได้จากการวิจัยไปจัดทำเป็นกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการควบคุมการประกอบวิชาชีพลือบปียีสต์ (ดูภาพประกอบที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework))

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual framework)

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย ได้แก่

1) ประชากรและผู้ให้ข้อมูลหลัก การวิจัยนี้ใช้เกณฑ์ในการเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลแต่ละกลุ่มจากความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- (1) ผู้แทนสภาผู้แทนราษฎร
- (2) ผู้ประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์
- (3) นักกฎหมาย / นักวิชาการ
- (4) ทนายความ
- (5) เจ้าหน้าที่ตำรวจ

2) ด้านพื้นที่

พื้นที่ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในประเทศไทย คือ กรุงเทพมหานคร

2. เครื่องมือในการวิจัย ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสนทนากลุ่มเจาะจง (Focus Group)

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูลจาก

(1) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) คือ เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย และการสนทนากลุ่ม (Focus group) ซึ่งเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสนทนาของผู้ให้ข้อมูล

(2) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) คือ เป็นข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลเอกสาร (Document Research) จากรายงานวิจัย ตำรา เอกสาร รายงานการวิจัยการประชุมและสัมมนา วิทยานิพนธ์และบทความ เกี่ยวกับการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ รวมทั้งเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งข้อมูลทั้งหมดที่รวบรวมจากข้อมูลเอกสาร และการสัมภาษณ์เชิงลึกตามวิธีวิทยาการวิจัยที่กำหนดไว้ดังกล่าวข้างต้นได้นำมาใช้ในการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) ทางนิติศาสตร์ การวิเคราะห์จึงเป็นการหาคำตอบจากข้อมูลที่รวบรวมมาเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ปัญหาการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ และเสนอกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการควบคุมการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์

สรุปผลการวิจัย

1. ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับสิทธิในการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์ พบว่าการประกอบวิชาชีพลอบปียิสต์เป็นหนึ่งในวิชาชีพที่สามารถเป็นไปอย่างเสรี ปราศจากหน่วยงานหรือกลไกทางกฎหมายใดควบคุม นอกจากนั้นยังถือว่าเป็นวิชาชีพที่ไม่เปิดเผย และด้วยข้อกฎหมายและระเบียบข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับการลอบปียิสต์พบว่ามีข้อจำกัดหลายประการ เช่น การขึ้นทะเบียน

และการขอใบอนุญาตในการประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ เนื่องจากในปัจจุบันผู้ใดก็ตามหากมีความสามารถในการประสาน ติดต่อ หรือเป็นที่รู้จักในแวดวงธุรกิจ การเมือง ภาครัฐ หรือภาคเอกชนใด ๆ ก็สามารถเป็นลือบปียิสต์ได้ โดยไม่ต้องมีการขึ้นทะเบียนหรือมีใบอนุญาตแต่อย่างใด จากสภาพปัญหาดังกล่าวหากมีมาตรการทางกฎหมายในการควบคุมการประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ ย่อมส่งผลให้ลือบปียิสต์มีความน่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับแก่สังคม

2. ปัญหาคุณสมบัติของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ พบว่าประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไม่ได้กำหนดไว้เป็นการเฉพาะเกี่ยวกับการควบคุมการประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ รวมถึงยังไม่มีมาตรการใดกำหนดเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ ที่จะขึ้นทะเบียนเพื่อขอใบอนุญาต ซึ่งแม้ว่าประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ลักษณะ 16 นายหน้า มาตรา 845 ได้กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการเป็นนายหน้าไว้ แต่หากพิจารณาถึงคุณสมบัติของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์พบว่า ภายใต้กฎหมายฉบับดังกล่าวไม่มีกฎเกณฑ์ใดที่กล่าวถึงผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ รวมถึง ไม่มีสมาคม หน่วยงานรัฐหรือเอกชนใด ควบคุมเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ ทำให้บุคคลใดที่สนใจ มีความรู้ด้านกฎหมาย เศรษฐกิจและสังคม และที่สำคัญมีเครือข่ายความสัมพันธ์กับคนในวงการนั้น เพราะการติดต่อสัมพันธ์เป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ของบุคลากรในที่ทำงาน เกิดสังคมการทำงานขึ้น เกิดสัมพันธภาพที่ดีกับบุคลากรที่ตนปฏิบัติงาน บุคคลนั้นก็มิสิทธิประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ได้ โดยไม่ต้องมีการประเมินคุณสมบัติใด ๆ

3. ปัญหาหน้าที่ของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ พบว่า บทบาทหน้าที่ของผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ แม้จะประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ลักษณะ 16 นายหน้า มาตรา 845 ได้กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการจัดการให้เป็นไปตามสัญญาไว้ แต่หากพิจารณาบทบาทหน้าที่เกี่ยวกับการชักชวน ชี้ช่อง หรือจัดการให้บุคคลทำสัญญาลือบปียิสต์ หรือการโฆษณา หรือการเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับการทำสัญญาลือบปียิสต์ หรือการเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานของลือบปียิสต์ หรือการดำเนินงานให้เป็นไปตามมาตรฐานการกำกับดูแลสากล พบว่า ไม่มีกฎเกณฑ์ใดกำหนดไว้ ทำให้ในปัจจุบันการทำหน้าที่ส่วนใหญ่จะยึดถือแนวปฏิบัติดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติมา ดังเช่นปราศจากการโฆษณาใด ๆ ทำทุกขั้นตอนเป็นความลับ ยากแก่การเข้าถึงข้อมูลและตรวจสอบ เป็นต้น

4. ปัญหาการตรวจสอบผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ พบว่าการตรวจสอบผู้ประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ ซึ่งในประเด็นนี้เห็นได้ว่า ไม่มีกฎหมายหรือหลักเกณฑ์กำหนดเกี่ยวกับการตรวจสอบประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ไว้ ทำให้ในปัจจุบันยังไม่มีหลักเกณฑ์ใดควบคุม และการตรวจสอบประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์ ดังนั้น การประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์จึงสามารถทำได้อย่างอิสระ และปราศจากการตรวจสอบโดยหน่วยงาน รวมถึงกลไกใด ๆ ในทางกฎหมาย อย่างไรก็ตามการมีคณะกรรมการคณะหนึ่ง ซึ่งอาจเรียกว่า “คณะกรรมการการประกอบวิชาชีพลือบปียิสต์” โดยทำหน้าที่ในการตรวจสอบและกำหนดกฎ ระเบียบ หรือข้อบังคับต่าง ๆ เพื่อควบคุมลือบปียิสต์ทั้งนี้ โดยอาจกำหนดให้ประกอบด้วยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม เป็นประธานกรรมการ

ปลัดกระทรวงพาณิชย์ เลขาธิการ ผู้แทนจากกระทรวงมหาดไทย ผู้แทนจากคณะกรรมการคุ้มครองผู้บริโภค ผู้แทนจากกระทรวงแรงงาน และผู้ทรงคุณวุฒิอีกไม่น้อยกว่าหกคนแต่ไม่เกินแปดคน ซึ่งรัฐมนตรีแต่งตั้ง โดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีจากผู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านกฎหมาย บัญชี บริหารธุรกิจ การเงิน เศรษฐศาสตร์ หรือแรงงาน ด้านละไม่เกินสองคน เป็นกรรมการ ทั้งนี้ ให้เลขาธิการเป็นกรรมการและเลขานุการ

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัยมีประเด็นสำคัญนำมาอภิปราย ดังนี้

1. ปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับสิทธิในการประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ พบว่า การประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์เป็นหนึ่งในวิชาชีพที่สามารถเป็นไปอย่างเสรี ปราศจากหน่วยงานหรือกลไกทางกฎหมายใดควบคุม นอกจากนั้นยังถือว่าเป็นวิชาชีพที่ไม่เปิดเผย และด้วยข้อกฎหมายและระเบียบข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับการล็อบบี้ยิสต์ยังมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น การขึ้นทะเบียน และการขอใบอนุญาตในการประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ เป็นต้น สอดคล้องกับปฏิญญาอาเซียนว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (ASEAN Human Rights Declaration) (ค.ศ. 2012) (พ.ศ. 2555) ซึ่งฉบับที่กล่าวมาข้างต้นได้รองรับเกี่ยวกับสิทธิในการประกอบวิชาชีพไว้ จึงหมายความว่ารวมถึงล็อบบี้ยิสต์ด้วย

2. ปัญหาคุณสมบัติของผู้ประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ พบว่า ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไม่ได้กำหนดไว้เป็นการเฉพาะเกี่ยวกับการควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ รวมถึงยังไม่มีมาตรการใดกำหนดเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้ประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ที่จะขึ้นทะเบียนเพื่อขอใบอนุญาต ซึ่งแม้ว่าประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ลักษณะ 16 นายหน้า มาตรา 845 ได้กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการเป็นนายหน้าไว้ แต่ไม่มีกฎเกณฑ์ใดที่กำหนดคุณสมบัติของผู้ประกอบวิชาชีพ ล็อบบี้ยิสต์ไว้ ผู้ใดสนใจเป็นพิเศษก็สามารถประกอบวิชาชีพดังกล่าวได้ สอดคล้องกับ 2021 California Code (2023), Government Code – GOV, TITLE 9 - POLITICAL REFORM, CHAPTER 2 ของสหรัฐอเมริกาได้กำหนดเกี่ยวกับคุณสมบัติของล็อบบี้ยิสต์ไว้ ซึ่งต้องเป็นไปตามที่กฎหมายฉบับดังกล่าวกำหนด จึงจะขอขึ้นทะเบียนและขอออกใบอนุญาตได้

3. ปัญหาหน้าที่ของผู้ประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ พบว่าบทบาทหน้าที่ของผู้ประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ แม้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ลักษณะ 16 นายหน้า มาตรา 845 ได้กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการจัดการให้เป็นไปตามสัญญาไว้ แต่หากพิจารณาบทบาทหน้าที่เกี่ยวกับการชักชวน ชี้ช่อง หรือจัดการให้บุคคลทำสัญญาล็อบบี้ยิสต์ หรือการโฆษณา หรือการเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับการทำสัญญาล็อบบี้ยิสต์ หรือการเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานของล็อบบี้ยิสต์ หรือการดำเนินงานให้เป็นไปตามมาตรฐานการกำกับดูแลสากล พบว่าไม่มีกฎเกณฑ์ใดกำหนดไว้ ทำให้ในปัจจุบันการทำหน้าที่ส่วนใหญ่จะยึดถือแนวปฏิบัติดั้งเดิมที่เคยปฏิบัติมา

สอดคล้องกับ Transparency of Lobbying, Non-Party Campaigning and Trade Union Administration Act 2014 มาตรา 1 ของประเทศอังกฤษ ได้กำหนดให้การประกอบธุรกิจ ล็อบบี้ยิสต์ต้องมีการจดทะเบียนเท่านั้น

4. ปัญหาการตรวจสอบผู้ประกอบการวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ พบว่า การตรวจสอบผู้ประกอบการวิชาชีพ ล็อบบี้ยิสต์ ซึ่งในประเด็นนี้เห็นได้ว่า ไม่มีกฎหมายหรือหลักเกณฑ์กำหนดเกี่ยวกับการตรวจสอบผู้ประกอบการวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ไว้ ทำให้ในปัจจุบันยังไม่มีหลักเกณฑ์ใดควบคุมและการตรวจสอบผู้ประกอบการวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ ดังนั้น การประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์จึงสามารถทำได้อย่างอิสระ และปราศจากการตรวจสอบโดยหน่วยงาน รวมถึงกลไกใด ๆ ในทางกฎหมาย อย่างไรก็ตาม การมีคณะกรรมการ คณะหนึ่ง ซึ่งอาจเรียกว่า “คณะกรรมการการประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์” โดยทำหน้าที่ ในการตรวจสอบและกำหนดกฎ ระเบียบ หรือข้อบังคับต่าง ๆ เพื่อควบคุมล็อบบี้ยิสต์ ย่อมสร้าง มาตรฐานและควบคุมคุณภาพของวิชาชีพต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับกฎหมาย เกี่ยวกับล็อบบี้ยิสต์ของสาธารณรัฐฝรั่งเศส ได้แก่ Loi N°2016-1691 ลงวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2559 เรื่องความโปร่งใส การต่อต้านการทุจริต และความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ (LOI n° 2016-1691 du 9 décembre 2016 relative à la transparence, à la lutte contre la corruption et à la modernisation de la vie économique) ซึ่งกฎหมาย Loi N°2016-1691 (2023) ได้กำหนด เรื่องหน่วยงานต่อต้านการทุจริต ซึ่งเป็นหน่วยงานซึ่งอยู่ภายใต้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม และรัฐมนตรีที่รับผิดชอบด้านงบประมาณ ซึ่งมีการกึ่งในการช่วยเหลือเจ้าหน้าที่และประชาชน เกี่ยวกับการป้องกันและตรวจจับการกระทำความผิดของการทุจริต

ข้อเสนอแนะ

ล็อบบี้ยิสต์มีบทบาทหน้าที่สำคัญในการเป็นตัวกลางระหว่างภาครัฐกับภาครัฐ ภาคธุรกิจกับ เอกชน หรือเอกชนกับเอกชน เพื่อให้การสื่อสารและการเจรจาผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องมี ประสิทธิภาพ จึงได้จัดทำหัวข้อกฎหมายต้นแบบว่าด้วยการประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ ซึ่งมีแนวคิด เพื่อให้กำกับดูแลและควบคุมการทำงานของล็อบบี้ยิสต์ในประเทศไทยอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น จึงกำหนดให้มีร่างพระราชบัญญัติควบคุมการประกอบวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ ประกอบด้วยเนื้อหา ดังนี้

1. มาตรา 3 คำนิยาม ซึ่งประกอบด้วยคำนิยามดังนี้ ล็อบบี้ยิสต์ วิชาชีพล็อบบี้ยิสต์ ไบโอนูญาต ผู้ออกไบโอนูญาต นายทะเบียน จริยธรรมล็อบบี้ยิสต์ และคณะกรรมการ

2. หมวด 1 คณะกรรมการ ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้ มาตรา 5 ให้มีคณะกรรมการคณะหนึ่ง เรียกว่า “คณะกรรมการวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์” ซึ่งมีหน้าที่และอำนาจสำคัญคือ กำหนดนโยบาย กำกับ ส่งเสริมและพัฒนาวิชาชีพล็อบบี้ยิสต์

3. หมวด 2 ไบโอนูญาต ซึ่งผู้ใดจะกระทำการเป็นล็อบบี้ยิสต์ต้องได้รับไบโอนูญาต ทั้งนี้ คำขอรับไบโอนูญาตและไบโอนูญาตให้เป็นไปตามแบบที่คณะกรรมการกำหนด

4. หมวด 3 บทบาทหน้าที่ ซึ่งล็อบบี้ยิสต์มีบทบาทหน้าที่ในการชักชวน ชี้ช่อง หรือจัดการให้บุคคลทำสัญญาล็อบบี้ยิสต์ หรือการโฆษณา หรือการเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับการทำสัญญาล็อบบี้ยิสต์ หรือการเปิดเผยข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินงานของล็อบบี้ยิสต์ หรือการดำเนินงานให้เป็นไปตามมาตรฐานการกำกับดูแลสากล

5. หมวด 4 การควบคุม ซึ่งนายทะเบียนที่มีอำนาจเรียกให้ล็อบบี้ยิสต์มาให้ถ้อยคำหรือส่งให้ส่งสมุดทะเบียน สมุดบัญชี หรือเอกสารใด ๆ หรือให้ส่งรายงานตามแบบและรายการที่นายทะเบียนกำหนดเพื่อตรวจสอบ และมีอำนาจเข้าไปในสำนักงานของบุคคลดังกล่าว เพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบการปฏิบัติงานของล็อบบี้ยิสต์

6. หมวด 5 จริยธรรม ซึ่งล็อบบี้ยิสต์ต้องประพฤติตนตามข้อบังคับว่าด้วยจริยธรรม ล็อบบี้ยิสต์กำหนด ทั้งนี้ หากผู้ใดฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามข้อบังคับ ให้ถือว่าล็อบบี้ยิสต์ผู้นั้นประพฤติ ผิดจริยธรรมล็อบบี้ยิสต์

7. หมวด 6 บทกำหนดโทษ ซึ่งบทลงโทษแก่ล็อบบี้ยิสต์ เพื่อสร้างความยุติธรรมและป้องปรามการกระทำผิด

เอกสารอ้างอิง

ฐิตารีย์ ประดิษฐพลการ. (2557). *อยากรวยต้องเป็นล็อบบี้ยิสต์*. ยิปซี กรุ๊ป.

ปณณวัฒน์ วังอนุสรณ์, ศิริกุล ตูลาสมบัติ และ ภูษณิศา เตชเถกิง. (2565). ทฤษฎีตัวแทน:

ความท้าทายในการบริหารงานธุรกิจในประเทศไทย. *วารสารบริหารธุรกิจมหาวิทยาลัยแม่โจ้*, 4(1), 1-22.

ไพฑูริย์ เอกจริยกร. (2563). *ตัวแทน-นายหน้า*. วิญญูชน.

ศนันท์ภรณ์ โสติพิพันธุ์. (2562). *คำอธิบายหลักพื้นฐานของกฎหมายเอกชน*. วิญญูชน.

เอี่ยมเดือน แก้วสว่าง, เพ็ญศรี ฉิรินัง, สมบูรณ์ ศิริสรธริรัญ และ อุดมวิทย์ ไชยสกุลเกียรติ. (2564).

คุณภาพชีวิตในการทำงานของบุคลากรสู่ความผูกพันต่อองค์กร : ความสัมพันธ์ที่มีอยู่จริงในบริบทของคนทำงาน. *วารสารนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ เชียงราย*, 5(2), 83-99.

ASEAN Human Rights Declaration. (2012, 19 November). <https://asean.org/asean-human-rights-declaration>

Groll, Thomas and J. Ellis, Christopher J. (2016). *Repeated Lobbying by Commercial Lobbyists and Special Interests*. (CESifo Working Paper No. 5809). Center for Economic Studies and ifo Institute. Munich, Germany.

LOI n° 2016-1691. (2016, 9 December). *Relative à la transparence, à la lutte contre la corruption et à la modernization de la vie economies.*

<https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000033558528>

2021 California Code. (2023, 12 December). *Government Code – GOV, TITLE 9 - POLITICAL REFORM.* <https://law.justia.com/codes/california/2022/code-gov/title-9/>